Шарқ юлдузи

Ўзбекистон Ёзувчилар
союзининг органи

ОЙЛИК, АДАБИЙ-БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖУРНАЛ

■

48-ЙИЛ ЧИҚИШИ

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САНЪАТ
НАШРИЁТИ

1980 8

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мундарижа

Х. Исроилов. Жасорат 3

Ж. Мўлдағалиев. Сел. Достон 26

А. Чаковский. Ғалаба. Сиёсий роман. Давоми. 44

М. Али. Боқий дунё. Шеърий роман. Давоми. 89

Р. Абдурашид. Эътиқод. Шеърлар 109

Ш. Қурбон. Лирик шеърлар 115

М. Шатров. Алвон яйловда кўк тулпорлар. Инқилобий лавҳа. Давоми. 118

О. Ҳакимов. Ўқ илдиз. Достон. 137

Шуҳрат. Оқибатли кишилар. Қисса. Охири . . 141

ҲИКОЯЛАР

У. Усмонов. Яна келган бахт 200

А. Асилов. Райҳон иси 211

ЮБИЛЯРЛАРИМИЗ

И. Отамуродов. Халқ виждонининг садоси . . . 214

С. Яхин. «Тонглар достонига ёздинг отини» . . . 216

ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК

В. Зоҳидов, М. Ҳамроев, Н. Шодиев. Хассослик ва қиёсий таҳлил 219

О. Шарафиддинов. Мунаққиднинг биринчи китоби. . 224

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

М. Юнусов. Жаҳон кезиб тўпланган куйлар. . . . 235

Б. Назаров, Н. Раҳимжонов. Изланиш. 237

www.ziyouz.com kutubxonasi

Озод Шарафиддинов

МУНАҚҚИДНИНГ БИРИНЧИ КИТОБИ

КПСС Марказий Комитети ва Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг ёш ижодкорлар ҳақидаги қарорларига жавобан Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти бир қатор серияли нашрлар ташкил қилди. Улардан бири «Мунаққиднинг биринчи китоби» деб аталади. Бу серияда Ботир Норбоевнинг «Курашчан шеърият», Муҳаммадали Қўшмоқовнинг «Чечанликда сўзга сувдайин оқиб...», Михли Сафаровнинг «Дунё кирмоқдадир шоир қалбига», Тўлқин Расуловнинг «Бадиий асар қанотлари», Ортиқбой Абдуллаевнинг «Шеъриятнинг тиниқ осмони», Маҳмуд Саъдийнинг «Теран томирлар», Ўрол Ўтаевнинг «Танқид ва услуб» каби китоблари босилиб чиқди. Ёш мунаққидлар баъзиларида камроқ, баъзиларида кўпроқ намоён бўладиган қатор муштарак фазилатларга эга. Уларнинг ҳаммаси марксча-ленинча эстетиканинг асосий қонун-қоидаларини яхши билишади ва уни адабий жараённинг конкрет ҳодисаларига изчил татбиқ қилишади. Улар социалистик адабиётнинг партиявийлиги, халқчиллиги, ғоявийлиги, гуманизми, интернационал пафоси ҳақида бевосита кўп гапирмайдилар, лекин адабий жараёндаги ижобий ва салбий тенденцияларни таҳлил қилиш, ёзувчиларнинг ижоди, асарлари ҳақида мулоҳаза юритиш орқали ана шу принципларни тасдиқлашга интиладилар. Улар ўз мулоҳаза ва таҳлилларида энг юксак меъёрга — жамиятимизнинг ижтимоий тараққиёти манфаатларига таянадилар. Ёш мунаққидлар адабиёт ишини коммунистик қурилиш ишининг узвий қисми сифатида талқин қиладилар ва шунга асосланиб, ҳар бир адабий ҳодисани ҳаётийлик ва ҳаққонийлик нуқтаи назаридан баҳолашга интиладилар. Бу эса мазкур китобларнинг чуқур гражданлик руҳини вужудга келтирган ва замонавийлигини таъминлаган.

Ёш мунаққидларнинг деярли ҳаммаси учун характерли бўлган умумий фазилатлардан яна бири шундаки, улар жўнликдан, лоқайдликдан, юзакиликдан қочишади, адабиёт ҳақида, унинг китобхонга берадиган маънавий ва эстетик бойлиги тўғрисида эҳтирос, ҳаяжон билан ёзишга интилишади. Улар ёзувчи олдига бўлар-бўлмас мантиқсиз саволларни, ноўрин талабларни қўявермайдилар, балки ёзувчи шахсига чуқур ҳурмат билан қалам тебратадилар. Шу туфайли бу китоблар анча ўқимишли чиққан. Улар китобхонни ўз орқаларидан эргаштира биладилар, ўз мулоҳазаларини мантиқ кучи билан унга сингдира оладилар.

Ёш мунаққидлар умумий дунёқарашлари, ғоявий-эстетик принциплари, методологик асослари жиҳатидан бир-бирларига яқин турсаларда, адабий ҳодисаларни, конкрет бадиий асарни тушуниш ва таҳлил қилишда бир-бирларидан фарқ қиладилар. Тўғри, ёш мунаққидларнинг ҳаммасининг ҳам ижодий қиёфаси, узил-кесил шаклланиб етган дейишга ҳали вақт эрта, лекин уларда шунга интилиш бор. Улар илмий тадқиқ объектлари, фикрлаш тарзлари билан, баён қилиш услубига кўра бир-бирларидан ажралиб турадилар. Масалан Т. Расуловда яхши маънодаги академизмга интилиш бор — у фикрларини атрофлича далиллаш йўлидан боради. М. Қўшмоқовда фикрий теранлик билан баёндаги образлилик ва эмоционал юксаклик бир-бирига қўшилиб кетган. О. Абдуллаевда баҳсга, мунозарага мойиллик кучли. Шуниси қувонарлики, у бошқалар билан мунозарага киришганда эҳтиросга берилиб кетмайди, хаёлига келиб қолган нарсани пала-партиш қалаштириб ташламайди, балки рад этиб бўлмайдиган фактларни келтириш йўли билан босиқ ва боодоб тарзда баҳслашади. М. Саъдий эса адабий танқидга журналис-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тика приёмларини олиб киришга интилади. Унинг мақолаларида публицистик руҳ кучли. Ў. Ўтаев бугунги адабий танқидчилик масалаларига қизиқади ва китобида танқиднинг ғоявийлиги, танқидчининг маҳорати масалаларини кенг ёритишга интилади. М. Сафаров кўпроқ шеърият масалаларига қизиқади ва уларни атрофлича, бутун мураккаблиги билан қўйишга интилади. Б. Норбоев ҳам, асосан шеърият масалалари билан шуғулланади. У, кўпроқ ёшлар шеърияти муаммоларини ёритишга интилади.

Хуллас, ёш мунаққидларимиз муштарак фазилатларга эга бўлиш билан бир қаторда, ўзига хос индивидуал ижодий қиёфага ҳам эга. Бу эса уларнинг китобларини талабчанлик билан таҳлил қилишни тақозо этади.

Ёш мунаққидлар асарларининг таҳлилини Т. Расулов китобидан бошлайлик. «Бадиий асар қанотлари» деб номланган бу китоб адабиётнинг назарий масалаларига бағишланган. Бу жуда муҳим, чунки бизда, соф назарий масалалар ҳамон кам ишланмоқда. Адабий жамоатчилик ҳам, китобхонлар оммаси ҳам мукаммал назарий асарларни муштоқлик билан кутмоқда. Шунинг учун ҳам «Бадиий асар қанотлари» яқинда босилган икки томлик «Адабиёт назарияси» китобидан айнан олинганига қарамай, илиқ кутиб олинди.

Бу рисола назариянинг энг ўзак нуқталаридан бирига — сўз санъатининг спецификасини ташкил қилувчи образлилик ва образ, услуб масаласига бағишланган. Булар шу қадар кенг, мураккаб ва чигал масалаларки, уларни бир кичик рисолада тўла тадқиқ қилиб, мукаммал ҳал қилиб бериш имкони йўқ. Мунаққид буни даъво ҳам қилмайди. Шунга қарамай, Т. Расуловнинг китоби қатор фазилатлари билан адабий тафаккур ривожига муносиб ҳисса қўшади. У анча юксак илмий савияда ёзилган. Мунаққид масалага доир адабиётлардан яхши хабардор, бу соҳадаги замонавий концепцияларни ишига ижодий тарзда сингдира олган. У конкрет адабий материални ҳам пухта эгаллаган. Китобдаги кўпгина назарий хулосалар, илмий қарашлар, фараз ва тахминлар жуда бой адабий материал билан далилланади.

Т. Расулов образ ва образлилик масаласининг айрим мунозарали жиҳатларига аниқлик киритишга эришган. Ҳозирга қадар айрим мутахассис адабиётшунослар орасида ҳам образни асар персонажи ёхуд қаҳрамони сифатида талқин қилиш, образлиликни эса фақат «образли ибора» маъносида қўллаб, бадиий асар тилигагина доир ҳодиса деб қараш мавжуд. Кўпинча «образ» ва «образлилик» тушунчалари бир-биридан фарқ қилинмайди, бир хил нарсалар сифатида талқин қилинади. Муаллиф бундай ҳолларни асосли равишда танқид қилади ва уларнинг тафовутларини аниқ очиб беради. Жумладан, у образни санъаткор тасаввурининг бадиий асардаги тасвири сифатида қарайди ва унинг туғилишидаги асосларни, бадиий образнинг вужудга келишида ғоя ва пафоснинг ролини, ундаги умумийлик ва хусусийлик, типиклик ва индивидуаллик масалаларини текширади. Тўғри, бу борада муаллифнинг қўшилиб бўлмайдиган фикрлари ҳам бор (улар ҳақида қуйироқда тўхталамиз), лекин шунга қарамай, бу мулоҳазалар образ ва унинг моҳияти ҳақида яхлит тушунча беради. Шунингдек, образлилик ҳам фақат тил ҳодисаси эмас, балки бадиий асарнинг бутун структураси, ёзувчининг кечинмалари, фикрлари, дунёқараши билан боғлиқ ҳолда рўёбга чиқувчи ҳодиса экани яхши очилган.

Бу китобда «назариябозлик» касали йўқ. Муаллиф санъат табиатини нозик илғаган ҳолда мулоҳаза юритади. Маълумки, санъатнинг умумий қонуниятларини қуруқ такрорлайвериш билан иш битмайди. Масалан, санъат воқеликнинг образли инъикоси деймиз. Бу — жуда тўғри ва айни чоқда, ўта умумий мулоҳаза. Шу билан чеклансак, санъатнинг ўзига хос томонларини очолмаган бўлардик. Гап шундаки, санъатда умумий қонуниятларнинг амал қилиши кўпгина бошқа ҳодисаларга боғлиқ. Санъат турига, материалига, тасвирлаш принципига, санъаткорнинг ижодий индивидуаллигига кўра бу қонуниятлар ҳар гал бир-биридан фарқ қилувчи шаклларда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам санъатнинг ҳамма турларига бир хил андоза, қолипда ёндашиб бўлмайди. Масалан, назм билан насрни олайлик. Уларнинг иккови ҳам «объектив воқеликнинг образли инъикоси», лекин ҳар қайсиси воқеликни шундай ўзига хос йўл ва воситалар билан акс эттирадики, натижада бир-биридан кескин фарқ қилувчи ҳолат майдонга келади. Тадқиқотчи улар ўртасидаги ана шу тафовутни аниқ ҳисобга олиб иш тутиши лозим. Бу фикрга «наҳотки, тадқиқотчилар шеър билан насрни фарқлай олмасалар?» деб тааҳҳуб билдириш мумкин. Адабий тажриба шундан далолат беряптики, уларни фарқламайдиган танқидчилар бор: улар кўпинча қисса ёки ҳикояга қўйиладиган талабларни пирик шеърга ҳам қўяверади ва ҳаммасини бир мезон билан ўлчайди. Натижада, китобхон қалбига бир дунё завқ бағишлайдиган, уларга руҳий озиқ берадиган яхши шеърлар, чинакам поэзия намуналари бир томонлама, камситилган ҳолда баҳоланади.

Муаллиф назарий тадқиқотни бугунги адабиётнинг бадиий савиясини кўтариш учун кураш билан боғлай олган. У образ, унинг компонентлари ҳақида гапирар экан, бадиий асарда акс этадиган ҳаёт ҳақиқати реал ҳаётдан олинган оддий нусха эмаслигини алоҳида таъкидлайди. Мунаққид қуруқ нусхакашлик, бадиийликка, бинобарин, санъатнинг таъсир кучига раҳна солишини мисоллар билан очиб берган. Санъаткор бу иллатлардан фақат бир йўл билан — воқеликни образли акс эттириш йўли билан қутулиши мумкин. Шу тарзда образ ва образлилик хусусида анча маъқул ва самарали фикрлар айтилганки, у бугунги адабий жараёнга ижобий таъсир кўрсатади. Айни чоқда муаллиф шундай фикрлар ва мулоҳазаларни ҳам илгари сурадики, уларга ас-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ло қўшилиб бўлмайди. У бадиий образга шундай таъриф беради. «Бадиий образ деб фавқулодда муҳим эмоция қўзғовчи ягоналик билан ҳаётда бор ва бўлиши мумкин бўлган умумийликнинг (ўзига хос ҳолат ёки хатти-ҳаракатдаги) муайян ҳиссий конкретликда типиклаштириб гавдалантирилган ғоявий-эстетик бирлиги тасвирига айтилади». Бу мураккаброқ, мавҳумроқ таърифда образ табиатидаги эстетик моҳият етарли даражада таъкидланмаган бўлса-да, уни, умуман, қабул қилиш мумкин. Лекин бу таъриф реалистик адабиётдаги образга тааллуқли. Бинобарин, нореалистик адабиётнинг образлилиги қандай хусусиятларга эгалиги очилмай қолган. Албатта, рисоланинг ҳажми ва мақсадларини инобатга олиб, муаллифдан буни талаб қилмай қўя қолса ҳам бўларди... Бироқ танқидчининг ўзи бу таърифни бутун адабиётга нисбатан қўллайди ва нореалистик адабиёт намуналарида уларнинг белгиларини тополмай, уларни санъатдан ташқари ҳодиса деб эълон қилади. Чунончи, индивидуалликдан маҳрум образлар «ўликликка мансуб» деган фикр айтилади. Сўнг «Минг бир кеча» қаҳрамонлари таҳлил қилинади ва улар индивидуалликдан маҳрум деган хулоса чиқарилади. Бу иборанинг маъноси шуки, улар санъат доирасидан ташқари туради, яъни «ўликликка мансуб». Табиийки, муаллиф «Минг бир кеча»ни «санъатга алоқаси йўқ» деган фикрни айтмоқчи эмас, лекин унинг истагидан қатъий назар, шундай хулоса келиб чиқяпти. Менимча, «Минг бир кеча»да ҳам, халқ оғзаки ижодининг бошқа намуналарида ҳам, шу билан бирга, романтик асарларда ҳам, албатта, индивидуаллик бор, фақат реалистик адабиётдан фарқ қилади. Тадқиқотчининг вазифаси фольклор асарларига реалистик адабиёт талабларидан келиб чиқиб ёндашиш эмас, балки уларнинг ўзига хос хусусиятларига таяниб, умумий қонуниятларнинг конкрет намоён бўлиш тарзларини ўрганишдир. Кўрамизки, Тўлқин Расулов бир ҳолда бунга амал қилиб тўғри иш қилган, иккинчи ҳолда эса уни унутиб, бир томонлама хулосаларга йўл қўйган.

Назарий масалалар шунақаки, улар муаллифдан кенг фикрлашни, ҳар бир мулоҳаза ва ҳукмни амалиёт тарозисида ўнлаб марта тортиб кўришни, ҳар ибора, ҳар жумлада аниқликка эришишни талаб қилади. Акс ҳолда турли-туман чалкашликлар туғилаверади. Бу хусусда иккита мисол келтирамиз. Рисоланинг бир ўрнида: «Инсоният ўз тарихида материалистик дунёқарашга ўтгунча воқеликни хаёл пардаси орқали романтик тарзда идрок этиш ва тасвирлаш давом этаверган»,— деган жумла бор. Бу пухта ўйламай жумла тузишнинг намунасидир. Уни ўқиб, қатор савол беришингиз мумкин: а) демак, инсоният ўз тарихининг қай бир нуқтасида материалистик дунёқарашга кўчибди-да. Бинобарин, ҳозир идеалистик дунёқараш йўқ экан; б) умуман, инсониятничг дунёқарашини қандай тушуниш керак? Конкрет синфлар, муайян ижтимоий гуруҳлар, айрим мутафаккир, санъаткорларнинг дунёқараши бор, лекин «инсониятнинг дунёқараши»ни тасаввур қилиш қийин; в) майли, муаллиф айтганча бўла қолсин. Унда романтик тасвир — идеалистик, реалистик тасвир — материалистик дунёқарашга тўғри келадими? Бу — схема, ҳозирги илм бунинг нотўғрилигини исбот қилган. Ниҳоят, г) муаллиф фикрича ҳозир бутун дунёда материалистик дунёқараш ҳукмрон бўлса, унда шу кунларда ҳам «воқеликни хаёл пардаси орқали романтик тарзда идрок этиш ва тасвирлаш» асосида яратилаётган юзлаб асарларни қандай изоҳлаш керак? Кўринадики, ноаниқ ишлатилган битта жумла шунча чалкашликни келтириб чиқаради.

Китобнинг бир саҳифасида ўқиймиз: «Ўз туйғу ва фикрларининг ҳақиқат эканига ишонтиришнинг бирдан-бир имконияти «ҳаётнинг ўз жонли формаси»га солиб, конкрет, нарса ёки ҳодиса сифатида ифодалай билишдир». Биринчи қарашда, бу мулоҳаза ҳам тўғридай кўринади, лекин ундаги «бирдан-бир имконият» деган ибора ноўрин ишлатилган. Ҳозир адабиётшунослик илми исбот қилдики, реалистик адабиётда воқеликни «ҳаётнинг ўз жонли формаси»да тасвирлаш мавжуд имкониятлардан бири, холос. Адабиёт ҳаётни хаёлий формада ҳам, фантастик формада ҳам акс эттириши мумкин. Ҳаёт конкрет воқеалар силсиласи сифатида эмас, қаҳрамоннинг ички дунёсидаги хилма-хил кечинмалар, туйғулар тасвирига қурилган асарлар ҳам бор.

Бу китобнинг иккинчи қисми услуб масалаларига бағишланган. Унда ҳам кўпгина фазилатлар мавжуд. Мунаққид бу соҳадаги чигалликларга ҳам аниқлик киритишга интилади ва «услуб», «усул», «манера», «слог» каби тушунчаларни бир-биридан фарқлаб, конкрет текширади. Муаллиф услуб масаласига тўғри ёндашган. У услубни бир қатор шаклий белгилар йиғиндиси сифатида қарамайди, балки асар бадиияти билан боғлиқ, санъаткор индивидуаллигини рўёбга чиқарувчи восита сифатида талқин қилади. Шу позицияда туриб у Ойбек, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор каби санъаткорлар услубини тадқиқ қилади. Унинг фикрича, санъаткор услубининг шаклланишида унинг шахсий тажрибаси, кўрган-кечирганлари катта роль ўйнайди. Бу фикрни у Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Уйғун каби шоирларнинг таржимаи ҳолидаги айрим нуқталар, уларнинг услубий изланишларга кўрсатган таъсирини таҳлил қилиш билан далиллайди. Китобнинг бу саҳифалари нозик кузатишларга бой. Айни чоқда, эътироз туғдирадиган ўринлар ҳам бор. Чунончи, муаллифнинг уч шоир услубидаги ўзига хосликни уларнинг болаликда кечирган ҳаётининг ўзгачалиги билан изоҳлаши сунъий, зўрма-зўракидек туюлади. Албатта, инсон характеридаги кўпгина сифатлар айни болалик чоғида шакллана бошлайди. Болалик хотиралари кейинчалик ижодкорнинг бутун ижоди давомида тажалли беришига шубҳа йўқ. Лекин ижодкорнинг болалик даврига абсолют қиммат бериб бў-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лармикин? Ахир, «услуб» деган нарса бир умрга берилган ўзгармас нарса эмас. У доимо такомиллашиб, ҳаракатланиб, ўзгариб туради. Қолаверса, чинакам санъаткорларнинг бутун ҳаёти ўз услубини излашдан, уни мукаммаллаштиришдан иборат. Бу жараёнда унга болалик таассуротлари билан бир қаторда яна бошқа кўпгина омиллар таъсир этади. Шунингдек, услуб соҳасида Т. Расулов қарашларига тўғри келмайдиган бошқа ҳодисалар ҳам мавжуд. Масалан, адабиёт тарихи шундай санъаткорларни биладики, улар бир вақтнинг ўзида бир неча хил услубда ижод қилганлар. Гоголни эслайлик. Унинг «Диканка қишлоғи оқшомлари» китобидаги асарлари кўтаринки романтик услубда, «Миргород» юмористик услубда, «Ўлик жонлар» гротеск услубида ёзилган. Бундай мисоллар кўп. Уларни қандай изоҳлаш керак? Хуллас, бу мулоҳазалар шундан далолат беради ки, адабиёт ҳодисалари ғоят хилма-хил, ранг-баранг, мураккаб. Улар ҳадеганда биз истаган қолипга тушавермайди. Тадқиқотчи адабий ҳодисаларнинг ана шу кўп қиррали жиҳатларини ҳисобга олмоғи шарт.

Т. Расулов китобидаги баҳсталаб бундай ўринлар мунаққид билимларининг заифлигини кўрсатмайди. Булар мустақил фикрлашга, ижодий изланишга интилган ҳар бир ижодкор асарида бўлиши мумкин. «Бадиий асар қонунлари» китобхон савиясини оширишга ёрдам бериши билан бирга, уни ҳам фикрлашга ундайди.

М. Қўшмоқовнинг китоби ўзбек халқ оғзаки ижодига бағишланган. Яширишнинг ҳожати йўқ — биз кўпинча фольклор намуналарини бажонидил ҳузур қилиб ўқиймиз-у, улар ҳақида ёзилган илмий мақолалар ёхуд китобларни унча ҳам хуш кўравермаймиз. Лекин бу гал китобчадаги Булунғур достончилик мактаби ва Фозил шоир ижодига бағишланган мақолани, Жумбулбул ва Тилла кампир ҳақидаги эсселарни шавқ билан ўқиб чиқдим ва эстетик завқ олдим. Шуни ёзар эканман, айрим фольклоршунос мутахассисларнинг бу китобга ғашланиб бераётган баҳоси эсимга тушди. Чунончи, яқинда бўлган йиғинлардан бирида таниқли фольклоршунослардан бири «Қўшмоқовнинг китобида ҳеч қандай янгилик йўқ, ундаги гаплар кўпдан бери илмга маълум» деган фикрни айтди. Мен мутахассис эмасман, фольклоршунослар билан беллашишга чоғим келмас, лекин шундай бўлса-да, муҳтарам олимимизнинг фикрига қўшилмасликка журъат этаман. Тўғри, М. Қўшмоқовнинг китобида илмга маълум гаплар кўп тилга олинади. Масалан, Булунғур ва Қўрғон достончилик мактабларининг хусусиятлари, уларнинг вакиллари, Фозил шоирнинг ижоди, Жумбулбул ва Тилла кампир ҳақидаги материаллар, «Ойсулув» достонидаги мотивларнинг Тўмарис ҳақидаги ривоятларга яқинлиги фольклоршунослик илмига илгаридан маълум эди. Бу маълумотлар В. М. Жирмунский ва Ҳ. Т. Зарифовнинг «Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси» асарида 1947 йилдаёқ эълон қилинган. Лекин шуниси борки, муаллиф бу материалларга мурожаат қилар экан, бирон ўринда буларни ўзи биринчи бўлиб кашф қилаётганини даъво этмайди. Билакс, у мазкур китобга ҳам, бошқа ўзбек ва рус фольклоршуносларининг асарларига ҳам, ҳатто С. П. Толстов, В. И. Авдиев каби олимларнинг тадқиқотларига ҳам таяниб иш кўришини қайта-қайта таъкидлайди. Лекин ёш мунаққид уларнинг фикрлари доирасида қолиб кетган эмас, балки тадқиқ қилинаётган масалаларга ўзининг оригинал ва теран муносабатини ҳам билдирган. Натижада бу масалалар ўқувчи нигоҳи қаршисида кутилмаган янги қирралари билан жилоланади.

Бу китобнинг фазилатларидан бири — муаллифнинг оғзаки ижод намояндаларига — халқ шоирларига бениҳоя илиқ, чуқур эҳтиромида кўринади. «Шоирлар халқнинг асил, туғма хусусиятларини бадиий гавдалантирувчи, халқни оёққа турғизувчи ва илҳомлантирувчи, тарихий инқирозлардан кейин халқ юрагининг қақнуси бўлгувчи кишилар» деб ёзади у. Муаллиф бу фикрни Фозил шоир, Жуманбулбул, Тилла кампир каби санъаткорларнинг тақдири орқали муайянлаштиради. Мунаққид бу шоирларни сўз санъатида тенгсиз жавоҳирлар яратган буюк санъаткорлар деб билади. Масалан, Фозил шоирнинг буюклигини у «бизларга танитган одамзод иқлимлари ранго-ранг ва ўзига хос» эканида кўради. Шу фикрдан келиб чиқиб, у Фозил шоир репертуаридаги достонларда учрайдиган ранг-баранг инсон характерларини яратиш маҳоратини тадқиқ қилади. Алпомиш, Барчин, Қоражон, Гўрўғли, Авазхон каби характерларни текширганда у жуда синчков нигоҳ билан ажойиб кузатишлар қилади ва чуқур хулосалар чиқаради.

Ниҳоят, бу китобда яна бир янгилик бор — мунаққид халқ ижодига ҳам олим, тадқиқотчи, ҳам шоир кўзи билан қараган ва яхши самарага эришган. Шундан хулосага келиш мумкинки, бугун турли хил илмлар бир-бирига яқинлашиб, ҳамкорликка киришган нуқталарда йирик муваффақиятларга эришмоқда, янги кашфиётлар бунёдга келмоқда. Шундай экан, халқ ижодини текширувчи олим ўз шахсиятида ҳам фольклоршунос, ҳам тарихчи, ҳам этнограф, ҳам тилшунос, ҳам адабиёт назариячиси, ҳам шоирни бирлаштириш йўлидан борса, шунга интилса, бу йўлда уни улкан муваффақиятлар кутмаяптимикин? Бу йўл халқ ижодининг ранго-ранг бойликларини дадилроқ ва тугалроқ кашф этишга олиб бормасмикин?

М. Сафаров, О. Абдуллаев ва Б. Норбоевларнинг китоблари, асосан, шеърият масалаларига бағишланган. Тўғри, уларда бошқа жанрларга тааллуқли гаплар ҳам бор. Жумладан, М. Сафаров ҳозирги ҳикоячилик ёхуд танқидчилик ҳақида ҳам баҳс юритса, О. Абдуллаев бугунги танқид муаммоларини ёритишга ҳаракат қилади. Шундай бўлса-да, бугунги шеърият масалалари уларда асосий ўринни эгаллайди.

Ёш мунаққидлар асосан адабиётга 60—70-

www.ziyouz.com kutubxonasi

йилларда кириб келган ва ижодлари ҳали етарлича таҳлил қилиниб, муносиб баҳосини олмаган ёшларга эътиборларини қаратганлар. Улар аллақачонлар кўпчилик томонидан эътироф қилинган шоирлар ҳақидагина эмас, Рауф Парфи, Маъруф Жалил, Машраб Бобоев, Жамол Камол, Олимжон Холдор, Абдулла Шер, Муҳаммадали Қўшмоқов каби ёшлар ижодини ҳам атрофлича таҳлил қилганлар. Шеърият ҳақидаги бу мақолаларда яна бир фазилат бор — улар ўз тенгқурлари ижодини таҳлил қилганда, қуруқ баёнчилик йўлидан бормайдилар, аксинча, конкрет адабий фактларни адабий жараён билан боғлаб ўрганишга, ёшлар ижодини муҳим муаммолар, жиддий масалалар фонида таҳлил этишга интиладилар. Масалан, М. Сафаров традиция ва новаторлик масаласини бугунги шеъриятнинг ҳақконийлиги ва ҳаётийлиги билан боғлашга интилган. О. Абдуллаев китобида ҳам классик адабиётимиз традицияларининг роли, шоирнинг ижодий индивидуаллиги, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Шайхзода каби улкан совет шоирларининг бой ижодий тажрибаларидан ўрганиш, ёшлар шеъриятидаги услубий изланишлар анча кенг ёритилган. Б. Норбоев ёшлар ижодини шеъриятнинг ижтимоий эстетик функциялари, гражданлик ва ғоявийлик проблемалари билан боғлиқ равишда таҳлил қилади. Проблемаларнинг қўйилиши, улар ҳақида атрофлича мулоҳаза юритишга уриниш яхши самаралар берган: ёш мунаққидлар бугунги адабий жараённинг муҳим хусусиятлари, етакчи тенденциялари ҳақида анча теран фикрлар айтишган, салмоқли хулосалар чиқаришган. Масалан, М. Сафаров «адабий авлод фақат хронологик ҳодиса эмас» деб қарайди. У «адабиётдаги ҳар бир янги ёзувчилар авлоди замондошларнинг маънавий қиёфасидаги типик, ҳарактерли тарихий-ижтимоий янгиликларни бадиий кашф этиши, ана шу йўл билан адабий тараққиётга сифат ўзгаришлари олиб кириши керак» деб масалани тўғри қўяди ва уни аниқлашга ҳаракат қилади. Бу, менимча, ҳар қайси авлоднинг адабиётдаги ўрнини, ўзига хос қиёфасини белгилашда бирдан-бир тўғри йўлдир.

О. Абдуллаев ҳам ҳозирги шеъриятимиз хусусиятларини тўғри белгилайди. У ёзади: «Кейинги йилларда шеъриятимизнинг энг катта ютуқларидан бири қуруқ риторика ва баёнчиликнинг камайгани бўлди. Шеърга масъулият, талабчанлик билан қараш, ижодкорнинг давр ва инсоният олдидаги бурчини ҳис қилиш кучайди». Муаллиф бунинг оқибатида шеъриятимизда пайдо бўлаётган ижобий фазилатларни ҳам умумлаштиради: «Ҳозирги шеъриятнинг ижтимоий салмоғи ошиб кетди. Поэзияда интеллектуаллик кун сайин кучайиб бормоқда, фалсафийлик чуқурлашмоқда. Ҳаёт ва оламни яхлитликда, тараққиётда ҳис қилиш, инсон умрининг мазмуни ҳақида теран фикрларга берилиш, даврнинг энг қайноқ, энг долзарб мавзуларини жўшқинлик билан куйлаш бугунги кун шеърларига чуқур мазмун ва оҳангдорлик бағишламоқда». Ана шундай тўғри методологик принципларга таяниб, мунаққидлар бугунги поэзиямизда ҳамон учраб турадиган сохта новаторлик, фикрий саёзликни, мазмун қашшоқлигини, бир томонлама шаклий изланишларни қаттиқ танқид қиладилар. Ўйлайманки, буларнинг барчаси адабиётимизнинг ривожи учун муҳим аҳамиятга эга. Лекин бу ёш мунаққидларнинг адабиётга, шеъриятга, ёшлар ижодига ёндашишида принципиал камчиликлар ҳам бор. Масалан, М. Сафаров традиция ва новаторлик проблемасини тўғри қўйган ҳолда, масаланинг айрим қирраларини ёритишда нотўғри фикрларни олға суради ва беихтиёр қарама-қаршиликларга ўралашиб қолади. У новаторликни «ҳаётни мураккаб ҳамда яхлит тараққий этаётган бир жараён сифатида янгича тушуниш, ҳаёт тўғрисидаги янгича ғоявий концепцияни ҳаққоний ифодалашга имкон берадиган реалистик бадиий система яратишдир» деб тўғри белгилайди. Шундан кейин Ҳамза, Абдулла Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Комил Яшин, Уйғун каби сўз санъаткорларини новатор ёзувчилар сифатида таърифлайди. Бу фикрлар тўғри. Лекин шундан кейинги мулоҳазага мутлақо қўшилиб бўлмайди. Муаллиф ҳозирги ёшлар ижодини шу улкан санъаткорлар ижодига таққослаб, «шубҳасиз, ёшлар ижодида эришилган ютуқлар уларнинг ютуғи билан баҳслаша олмаслиги мумкин» деб хулоса чиқаради. Бундан бир оз олдинроқ эса у «ёшлар ижодига нисбатан «новаторлик» тушунчасини сўзнинг юксак маъносида қўллаб бўлмайди» деган фикрни айтган эди. Агар бу фикр тўғри бўлса, табиийки, адабий жараёнга янги сифат ўзгаришлари олиб кираётган авлод ҳақида сўз юритиш ҳам мумкин эмас. Мунаққид буни тушунади ва шу саҳифа давомида «биз шеъриятдаги янги авлод ижодидаги новаторлик тенденцияларини, новаторона изланишларни ва бу изланишларнинг адабий анъаналарга алоқаси масаласини ижодий практиканинг реал факти сифатида бемалол таҳлил предмети қилиб олишимиз мумкин» дея ўз фикридан чекинади. Масаланинг бу тарзда қўйилиши жиддий эътирозлар туғдиради. Нега энди ёшлар ижодига тўнғич авлод вакилларининг ижодидан «шубҳасиз» паст туради деб қараш керак? Нега уларга нисбатан «новаторлик» тушунчасини сўзнинг юксак маъносида қўллаб бўлмас экан? Масаланинг бундай қўйилиши ўта бемаъни эканини ҳамма яхши билади. Бундай йўл билан адабий жараённинг характерли хусусиятларини ҳам, адабий ривожланишнинг сифатларини ҳам, ҳар бир янги авлоднинг ўзига хос ижодий қиёфасини ҳам очиб бериб бўлмайди. Бундай таққосларда адабиётшунослик ва танқидчиликка чинакам илмийлик бахш этувчи тарихийлик принципи бузилган. Биз ғайри тарихий мавҳум таққослар йўлидан эмас, ҳар бир адабий ҳодисани уни туғдирган ва шакллантирган конкрет ижтимоий-маънавий омиллар билан узвий алоқада таҳлил қилиш йўлидан бормоғимиз керак.

Танқидчилик ғоят мураккаб ва нозик иш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Унда кўтарилаётган ҳар бир масалани, олдинга сурилаётган ҳар қайси мулоҳазани атрофлича пухта ўйлаб кўриш, унинг ҳамма жиҳатларини инобатга олиш талаб қилинади. Билакс, зоҳиран тўғридай кўринган мулоҳаза ёки хулоса тескари натижага олиб келиши мумкин. Буни М. Сафаровнинг ҳам, О. Абдуллаевнинг ҳам айрим фикрлари яққол тасдиқлайди. Масалан, дидактика масаласини олайлик. Хўш, шеъриятда, лирикада дидактикага ўрин борми? Бу саволга кўпчилик, жумладан, М. Сафаров ҳам салбий жавоб беради. У ёзади: «баъзи ҳолларда шеъриятни фалсафийлаштириш йўлидаги уринишлар... бир оз жиддий фалсафийроқ дидактиканы вужудга келтиряпти». Кейин шундай хулоса чиқаради: «Насиҳатгўйлик оҳанги шеъриятнинг табиий жозибасига, самимий руҳига зид». Бу фикрлар тўғри — мен уларга тўла қўшиламан. Лекин масаланинг бир нозик томони ҳам бор: умуман, шеъриятдан дидактиканы қувлаб чиқариб бўлармикин? Дидактика, яъни бой ва ранго-ранг ҳаётий тажрибалардан чиқариладиган ибратли хулосалар, доно умумлашмалар, ҳар доим ҳам жуда кўп лирик шеърларнинг мағизини ташкил қилмаганми? Мен бу ўринда бир вақтлар адабиётнинг мустақил жанри сифатида шаклланган дидактик поэзияни кўзда тутаётганим йўқ. Бу фикрни Навоий ёхуд Фузулий, Пушкин ёки Лермонтов ижодидан олинган мисоллар билан ҳам исбот қилиш мумкин. М. Сафаров ҳам буни яхши билади. У анъана ва анъанавийлик масаласини тадқиқ қилишда давом этар экан, «классик назмда дидактизм — ҳаётий донишмандлик эди. Ёш шоирларимиз донолик билан ақлбозликни аралаштириб юбормасликлари керак» деб ёзади. Шундай экан, дидактиканы умуман олиб, унга қарши курашиб бўлмайди. Адабиётни ҳаёт дарслиги дейишади. Шу таърифнинг ўзида дидактика сўз санъатининг табиатида мавжуд эканига ишора бор. Ҳаёт ҳақидаги, инсон тўғрисидаги ибратли хулосаларсиз, доно мулоҳазаларсиз адабиёт йўқ. Ҳамма гап асарда дидактик элементларнинг қай тарзда ифодаланишида. Улар адабиёт қонуниятларига кўра образли ифодаланса, асарнинг моҳиятига сингиб, ундаги воқеалар ва характерлар тақдиридан табиий келиб чиқса, яхши. Аксинча, улар асарда қуруқ ва яланғоч ифодаланган, зўрма-зўраки ёпиштирилган бўлса, бу—ёмон. Шеъриятда дидактизмни танқид қилар эканмиз, масалани конкретлаштириб қўйганимиз маъқул, токи дидактизм деганда қандай ҳодисани назарда тутаётганимиз аниқ бўлсин.

Худди шунга ўхшаш ҳодисалар О. Абдуллаев китобида ҳам учрайди. Бир ўринда, у ёзади: «Шеърда, албатта, муҳим фалсафий фикр, ижтимоий фойдали гап, юрак дарди бўлиши керак». Жуда тўғри фикр, айни ҳақиқат! Бу талабни деярли ҳамма танқидчилар ва шоирларнинг ўзлари ҳам бот-бот такрорлаб турishади. Унга қарши эътироз билдириб бўлмайди. Шундоқ бўлса-да, мен шу фикр муносабати билан баъзи мулоҳазаларни ўртага ташламоқчиман. Биз ҳамма вақт, ҳар қайси шеърдан муқаррар тарзда янги гап талаб қилишимиз ўринлимикин? Ҳа, поэзия юрак дардидан туғилади, шеърият ижтимоий фойдали бўлиши керак. Айни чоқда шеърият шу қадар ранг-баранг, шу қадар хилма-хил ҳодисаки, у танқидчи И. Ғафуров ёзганидек, таърифларга сиғмайди. Бунга илова қилиш мумкинки, шеърият тор талаблар қолипига ҳам сиғмайди. Инсон қалбидаги ранг-баранг ва ўткинчи туйғуларни ифодаловчи шеърларни олайлик. «Кеча келгумдир дебон» деб бошланадиган машҳур ғазалга ёхуд Э. Воҳидовнинг узум ҳақидаги ғазалига «янги гап» талаби билан ёндашиб бўлармикин? Агар ҳар бир шеърдан ошкора, яланғоч ижтимоийлик талаб қилинса, шеър таҳлилида мунаққиднинг ўзи қийналиб қолмасмикин. Масалан, М. Сафаровга ўхшаб. У Э. Воҳидовнинг «Ёшлик девони»даги лирик қаҳрамон ҳақида ёзади: «У ёр васлига эришган ва муҳаббат нашъасидан баҳраманд бўлган шахс. У классик шеъриятимизнинг лирик қаҳрамонидай ёр ҳажрида ўртаниб, сарсону овора бўлмайди, севгилисини лола сайлига бемалол таклиф этади ва ёри ҳам рози бўлади». Бу тавсиф масалани жуда жўнлаштириб юборган. Шеърни бундай талқин қилиш, жўнлаштириш М. Сафаров китобида кам учрайди. Юқоридаги мулоҳазалардан қандай хулоса чиқариш мумкин? Мен, албатта, шеъриятимизнинг энг муҳим принципига — унинг ижтимоий фойдалилигига, мазмунининг ҳаётийлигига, эҳтиросининг жўшқинлилигига қарши чиқаётганим йўқ. Аксинча, буларнинг ҳаммасини жуда муҳим деб эътироф этган ҳолда, таърифлар, қоидалар ва талабларимизни абсолютлаштирмаслик кераклигини, ҳар бир шеърдан умумуий талабларнинг мукаммал тажассумини излаш нотўғрилигини таъкидламоқчиман, холос.

Б. Норбоев ҳам «Курашчан шеърият» китобида поэзиямизнинг истиқболини, ҳаётийлиги ва бадиийлигини ўйлаб қалам тебратган. У таҳлил қилаётган материални яхши билади, муҳим проблемалар нуқтаи назаридан бугунги адабий жараёнга ёндашади. Бу китобда ҳам қатор нозик кузатишлар, теран фикрлар бор. Айниқса, «Шеър — юрак туғёни» ва «Уфқларни кўзлаган ёшлик» деган мақолалар яхши таассурот қолдиради. Улар мунаққиднинг қобилиятидан нишона. Лекин бошқа мақолаларда мунаққид ўз мақсадларига эриша олмаганини ҳам алоҳида таъкидлаш керак. Бу китоб ҳақида матбуотда билдирилган танқидий фикрларга қўшилмоқ лозим. Хўш, Б. Норбоев китобидаги заифликлар нимада кўринади? Менимча, адабий жараёндаги мураккаб ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кира билмасликда, кўпгина муҳим проблемаларни жўн ва бир томонлама талқин қилишда, поэзия табиатини эътиборга олмай, шеърият зиммасига тўғри келган вазифаларни юклайверишда, бадиий асар таҳлилида меъёрнинг ноаниқлигида ва ниҳоят, шоирлар шахсига етарли эҳтиромнинг йўқлигида кўринади. Бундай жиддий қусурлар-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг олди олинмаса, улар фақат Б. Норбоевнинг эмас, умуман, адабий танқидчиликнинг мавқеига путур етказиши мумкин. Шунинг учун уларга батафсилроқ тўхташ керак.

Китоб «Шеър руҳи — давр руҳи» деб аталган мақола билан бошланади. Бу мақолада мунаққид шеъриятимиз тарихига ҳам назар ташлайди, унинг ривожидаги асосий хусусиятларни белгиламоқчи бўлади. Бу — тўғри ва самарали йўл. Аммо эътироз туғдирадиган жойи шундаки, у шеъриятимиз тарихини ўта бир томонлама, ғайри илмий тарзда талқин қилади. Унинг фикрича, «инқилобгача яратилган шеърларнинг кўпчилик қисмини ҳаётдаги ғам-аламларни, қора бўёқларни инкор қилувчи шеърлар ташкил қиларди». Очиғини айтганда бу жумланинг маъносини яхши уқа олмадим—ахир, шеърият ёхуд кенгроқ олсак, умуман, адабиёт қандай қилиб «ҳаётдаги ғам-аламларни» инкор қилиши мумкин? Улар адабиётнинг тасдиғи ёхуд инкорига мутлақо боғлиқ эмас-ку? Мунаққид совет шеърияти ҳақида ёзади: «Янги тузум ғалаба қилиши билан шодлик ва бахтиёрлик мотивлари кўпроқ янграй бошлади». Бу фикр ўз-ўзича олганда — тўғри, лекин қўшилиб бўлмайдиган томони шундаки, бу хусусият муайян давр шеъриятининг бош хусусияти, бош йўналиши деб эълон қилинади: «Шу асосда поэзиямизда қувонч ҳисларига йўғрилган асарлар кўпроқ яратилди ва улар шеъриятнинг бош йўналишини белгилаб берди. Шу тариқа шодлик ва қувонч ҳисларини қалбига жойлаб олган, шу туйғулардан бошқасини тан олмайдиган романтик қаҳрамонлар пайдо бўлди». Бу тенденция, мунаққиднинг фикрича, 50-йилларнинг ўрталаригача давом этган. Шундан сўнг адабиётга, шеъриятга янги авлод — ёшлар кириб келди. Улар «кусурларни эътироф этувчи қаҳрамонларнигина эмас, бу камчиликларга қарши курашувчи қаҳрамонларнинг образларини ҳам яратдилар! (Ундов белгиси мунаққиднинг.— О. Ш.). Шу тариқа, шеъриятимизда фидойи қаҳрамонлар пайдо бўлиб, улар ўзларининг программаларини эълон қила бошладилар». Масаланинг бу тарзда қўйилиши ғоят чалкаш ва бир томонлама. Мунаққид поэзия тарихини сунъий равишда икки даврга бўлади: биринчисида шодлик ва бахтиёрлик мотивлари янграган-у, романтик қаҳрамонлар яратилган, иккинчи даврда эса камчиликлар ҳам фош қилинтан-у, фидойи қаҳрамонлар яратилган. Бу ердаги схемалар, субъективлик ўз-ўзидан кўриниб турибди: ахир, 20—30-йилларда ўзбек шеърияти ғоят мураккаб курашлар даврини кечирди, ғоявий жангларда унинг янги эстетик принциплари шаклланди, Ҳамза ва Сўфизода, Ғафур Ғулом ва Ойбек, Ҳамид Олимжон ва Усмон Носир, Уйғун ва Шайхзода каби шоирлар дурдона асарларини худди шу даврда яратдилар. Уларнинг энг яхши асарлари том маънода ҳаётий, бу асарларнинг мазмуни ҳам ҳаёт каби ранго-ранг. Наҳотки, бир-бирига ўхшамаган, ҳар қайсиси шеъриятни ўзининг бетакрор индивидуаллиги билан бойитган шу шоирларнинг ҳаммаси фақат «шодлик ва бахтиёрлик мотивларини янгратган» бўлса? Бундай дейиш поэзия тарихини, у босиб ўтган мураккаб кураш йўлини, унинг турфа хил хусусиятларини жўнлаштиришдан ўзга нарса эмас.

50-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб шаклланган поэзияни эса қусурларни танқид қилувчи поэзия сифатида қараш ҳам нотўғри. Умуман, поэзия тарихига, унинг тараққиёт босқичларига «ижобийни тасдиқлаш», «иллатларни фош қилиш» нуқтаи назаридан эмас, поэзияда ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш, инсоннинг руҳият оламини очиш принципларининг эволюцияси нуқтаи назаридан қараш керак.

Б. Норбоев шу мақоласида «конфликтсизлик назарияси»ни таҳлил қилар экан, уни келтириб чиқарган манбаларни ҳам ғоят бир томонлама изоҳлайди. Унинг тасдиқлашича, бу «назария»ни туғдирган асосий сабаб... бизнинг фашизм устидан қозонган ғалабамиз эмиш. У ёзади: «Одамхўр фашизм устидан қозонилган ғалаба кишиларимиз қалбидаги ўз мардлигидан, шижоатидан фахрланиш туйғуларини тўзғитиб (?) юборди». Бунинг натижасида «кишиларимиз руҳидаги бу хил туйғу ва ҳислар шоирларимиз қалбига ва онгига, қолаверса адабиётимизга, шеъриятимизга кучли таъсир кўрсатди» ва «оқибатда шоирларимизнинг услуби ўзгариб, кўпинча шон-шарафлар, мадҳу-саноларга тўла шеърий мисралар майдонга кела бошлади». «Конфликтсизлик» иллати жуда ёмон иллат. Унга қарши ҳозир ҳам курашмоқ керак. Бунинг учун бу иллатнинг моҳиятини тўғри аниқлаш лозим. Б. Норбоев эса буни анча жўн тасаввур қилади ва уни туғдирган реал ижтимоий-маънавий сабабларни нотўғри белгилайди. Ниҳоят, бу мақоладаги яна бир принципиал нотўғри қарашга дуч келамиз. Мақоланинг бошидан охиригача мунаққид 50-йиллар шеъриятини ҳозирги шеъриятга қарама-қарши қўйиш йўлидан боради. Унинг фикрича, 50-йилларда, яъни «конфликтсизлик» назарияси ҳоким бўлган даврда шеъриятимизда биронта ҳам воқеа бўлишга арзийдиган асар яратилмаган, у фақат юзаки, ҳаётни бўяб кўрсатадиган асарлардан иборат бўлган. Мунаққид бу фикрини менинг бир мақоламдан келтирилган кўчирма билан тасдиқламоқчи бўлади. Ҳолбуки, менинг мақоламда мунаққид келтирган фикр билан бир қаторда «конфликтсизлик» назарияси туфайли совет адабиёти ривожланишдан тўхтаб қолмагани, худди шу даврда ўзбек адабиётининг ўнлаб асарлари бутуниттифоқ ўқувчисининг эътиборига сазовор бўлгани ҳақида гап борради. Ўйлайманки, масаланинг бу тарзда қўйилиши тўғри. «50-йилларда адабиёт фақат қусурлардан, заифликлардан иборат эди, фақат кейинги даврдагина бу иллатлардан қутулиб, ривожланишнинг катта йўлига чиқиб олди» деб тасдиқлаш эса тарихий фактларга батамом зиддир. Бундай концепция адабиёт ривожидаги икки босқични бир-биридан ажратиб қўяди ва ҳар хил авлод вакилларини бир-бирига қара-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ма-қарши қўйишга олиб келади. Ниҳоят, бу 50-йилларда яратилган анча-мунча бақувват ва яхши асарларни ноҳақ камситишга, қоралашга сабаб бўлади.

Б. Норбоев бугунги шеърият масалаларини таҳлил қилганда ҳам кўпгина муҳим проблемаларни анча чалкаш ва саёз савияда қўяди. У гражданлик масаласига махсус мақола бағишлайди. («Гражданлик — курашчанлик»). Бироқ унда адабиётимизнинг энг муҳим принципларидан бири бўлмиш— гражданлик принципи нотўғри ёритилган. Аввало, муаллиф «гражданлик» тушунчасининг умумий маъносига қарши чиқади. Унинг фикрича, гражданлик бурчини «ҳалол меҳнат қилиш, пок яшаш» деб тушуниш қисман тўғри, холос. Хўш, танқидчи бу масалани қандай тушунади? Унингча, «меҳнаткашларнинг гражданлик бурчи фақат ишлашдан, моддий неъматлар етиштиришдан иборат бўлса, улар жамият олдида кўндаланг турган вазифаларни ҳал этишда қатнашмаса, дунёдаги энг кичик ўзгаришлардан тортиб энг буюк инқилобий кўтарилишларгача (ҳатто айтиш мумкинки, Октябрь инқилоби ҳам) юз бермаслиги, инсоният ҳаётида жиддий ривожланиш бўлмаслиги мумкин эди». Жумланинг ғализлигига эътибор бермай қўяқолайлик-да, унинг мазмунига назар ташлайлик. Мунаққид нима демоқчи? Гражданлик меҳнат қилишнинг ўзи эмас, жамият олдида турган вазифаларни ҳал қилишда қатнашишдир деган гапни тасдиқлаяпти. Лекин нима учун бу икки тушунчани бир-бирига қарама-қарши қўйиш керак. Ахир, ҳар ким ўз соҳасида ҳалол ва виждонан меҳнат қилиши «кўндаланг» вазифаларни ҳал қилишда қатнашиш дегани эмасми? Ёхуд ҳар ким меҳнатини бажариб бўлиб, бу вазифалар ҳақида нутқ сўзлаши ёхуд бир-икки соат ўйланиши кераками? Мунаққид поэзиянинг гражданлигини ҳам бир томонлама талқин қилади. Унинг фикрича адабиётнинг, поэзиянинг гражданлиги фақат ҳаётдаги камчиликларни, қусурларни, иллатларни фош қилиш билан белгиланади. Албатта, бундай талқин гражданлик принципини жуда торайтириб қўяди ва шеърият ривожини бир томонлама йўлга солиб юбориши мумкин. Фақат бу масалада эмас, балки шеърларда меҳнат мавзусини ишлаш ва меҳнат кишиси образини яратиш масаласида ҳам мунаққид нотўғри ва чалкаш позицияда туради. «Ҳамиша меҳнат майдонида бўлиш, бутун ҳаётини ишлаб чиқариш ва жисмоний меҳнат билан боғлаш яхши, аммо бунда кишининг ўз қобилиятини, маънавий дунёсини ўстириш учун, ижтимоий проблемаларни ҳал қилишда қатнашиш учун вақт оз қолса, бу меҳнатни қўллаб-қўлтиқлаб бўлмайди». Бу гапнинг ҳам маъносини уқиб олиш жуда қийин. Муаллиф нима демоқчи? Иш соатини камайтириш керак деяптими? Ёки ишдан кейин «проблемаларни ҳал қилишда қатнашиш керак» демоқчими? Борди-ю, меҳнат шароити бунга йўл қўймаса-чи? Айтайлик, пахта терими фаслида бир ҳафта ёхуд ўн кундан сўнг ҳаво айнаши, қор ёки ёмғир ёғиши маълум бўлиб қолди. Унда нима қилиш керак? «Ўз қобилияти, маънавий дунёсини ўстириш учун» вақт кўп қолсин деб, оқшом тушмасдан даладан чиқиб, уйга ё клубга жўнаган маъқулми ёхуд бор кучини ишга солиб, ҳамма имкониятлардан кенг фойдаланиб, баъзан эса ҳатто уйқуни, оромни ҳам тарк этиб, худди жанговар шароитдагидек уюшқоқлик билан меҳнат қилиб, ҳосилни йиғиб олса ҳам бўлаверадими? Шундай булса, бу меҳнатни «қўллаб-қувватлаб» бўладими, йўқми? Мен сезиб турибман — Б. Норбоев бу саволга, албатта, «қўллаб-қўлтиқлаш керак» деб жавоб беради. Юқорида келтирилган парчада ҳам у инсон ҳаёти фақат меҳнатдан иборат эмас, бошқа томонларга ҳам эга, меҳнат кишисини тасвирлаганда шу томонларга ҳам эътибор бериш керак демоқчи. Бироқ бу фикрни у шу қадар чалкаш ифодалаганки, натижада мантиқан мунаққид кутмаган хулосалар келиб чиққан.

Б. Норбоевнинг китобида шеърият спецификасини инобатга олмай, унинг олдига ҳар хил талаблар қўйиш, сўнг эса ўзи қўйган талабларни қолипга айлантириб, (Норбой Худойберганов ибораси билан айтганда, «танқид тоғораси» ясаб олиб), конкрет асарларни шу қолипга солиб кўриб баҳолаш ҳам кўп учрайди. Мана, Б. Норбоев поэзия зиммасига юкланган талаблардан баъзилари:

«Биз лирик қаҳрамон босиб ўтган йўл батафсил кўрсатилсин демоқчи эмасмиз. Лирик шеърда батафсилликдан воз кечилгани маъқул. Аммо шоир... **қандай йўллар билан бўлмасин** (таъкид бизники — О. Ш.) ўз қаҳрамони фаолиятидаги муҳим ўзгаришларни ишонарли далиллаши керак».

«Ҳадеб ҳаётдан гўзаллик ахтараверіш, ижобий хусусиятларни таъкидлашга зўр бераверишнинг ўзи ҳам бадиий заиф шеърларнинг кўпайиб кетишига, шеъриятнинг ифода воситаларида бир хилликнинг, рангсизликнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди».

«Шеърият адабиётнинг бир бўлаги сифатида... ҳар бир касбнинг ўзига хос томонларини поэтик тил воситасида бор қийинчиликлари ва мураккабликлари билан очиб бериши лозим». Мунаққид бу талабдан келиб чиқиб, бугунги шеърият аҳволини қуйидагича баҳолайди: «Бу жиҳатдан олиб қараганда ўзбек совет поэзияси, айниқса ёшлар шеърияти анча камбағал экани сезилади. Шеъриятимизда ҳар бир соҳа кишисининг эмас, ҳатто ишчилар, зиёлилар меҳнатининг чигал жиҳатларини очиб берувчи, қалбимизда улар қилаётган ишга муҳаббат уйғотувчи шеърлар оз...»

Ўйлайманки, бу парчаларни изоҳлаб ўтиришнинг зарурати йўқ — уларнинг савияси, поэзияга унча алоқадор эмаслиги ўз-ўзидан кўриниб турибди. Поэзия табиатини етарлик тушунмаслик оқибатида Б. Норбоев конкрет шеърлар таҳлилида ҳам аниқ мезон ва меъёрга амал қилмайди. Натижада қарама-қарши баҳолар, асоссиз мақтовлар ёхуд, аксинча, ноўрин танқидлар кўпайиб кетган, баъзан эса у шеърдаги эстетик бойликни очиш ўрнига асар моҳиятини бир

www.ziyouz.com kutubxonasi

томонлама ўта ғариб ҳолда изоҳлайди. Масалан, китобнинг бошида мунаққид Саид Назарнинг «Зафар-ла безанди бизнинг асримиз» деган мисрасини «ҳуда-беҳудага лоф уриш» деб атайди. Кейинроқ эса Омон Матжоннинг «Зафар заридан унинг ҳар саҳифаси» мисрасини келтириб, бу «давримизга хос айрим тараққиёт жараёнларини тасаввур этишимизга ёрдам беради» деб ижобий муносабат билдиради. Мен бу мисралар ўртасида моҳият эътибори билан ҳеч қандай тафовут кўрмадим. Шундай экан, нега уларнинг бири мақтовга сазовор-у, иккинчисини чангитиб сўкиш керак?

Конкрет шеърлар таҳлилидан бир мисол. Мунаққид А. Ориповнинг «Ўйларим» шеъри ҳақида ёзади: «Шоир ўзининг бу асари билан икки муҳим вазифани бажаради; ҳам тарбия ишидаги чалкашликларга муносабат билдиради, ҳам 50-йиллардаги конфликтсизликка зарба беради». Менимча, бу шеърнинг ғоявий мазмуни нотўғри очилган — мунаққид уни ўта тор утилитар нуқтаи назардан баҳолаган, натижада унда ифодаланган теран фикрлар, эҳтиросли туйғулар қолиб кетаверган. Бундай таҳлил шеърий асарнинг эстетик яхлитлигига путур етказади, уни қуруқ фикрлар мажмуасидан иборат бўлган оддий ахборот даражасига тушириб қўяди. Афсуски, мунаққиднинг китобида бундай «талқин» ва «таҳлиллар» анчагина мавжуд.

Б. Норбоев ижодкор меҳнатининг машаққатлари ҳақида, шоир шахсиятига эҳтиром тўғрисида кўп гапиради, бироқ, афсуски, ўзи бу гапларига мутлақо амал қилмайди. Кўп ҳолларда у шоирлар ҳақида беписанд мулоҳаза юритади, уларга нисбатан ноўрин оҳангни қўллайди, кўрсатмалар беради, ижодкорнинг ички ишларига аралашади. Танқидчи ҳар бир ижодкордан муқаррар тарзда қусур топиш иштиёқи билан ёнади. Табиийки, бундай «ёниш»лар; «жазавага тушиш»лар яхши самара бермаган. Ёш мунаққид Ғафур Ғуломга нисбатан «истеъдодли шоир» иборасини қўллайди. Бу, албатта, одобдан эмас. У бир неча ўринда Ғафур Ғулом шеърларини жиддий танқид остига олади. Жумладан «Қаймоқдай шеър» асаридан парча келтиради-да, «улуғ бир шоирнинг мавзуни жўнлаштириб юборганини, шеъриятни шу хил утилитар мақсадларга бўйсундиришга интилганини кўриб, ҳафа бўлиб кетасан, киши» деб ёзади. Мен ёш дўстимни «қўйинг, кўп ҳам хафа бўлаверманг, ука» деб юпатишни истайман. Ғафур Ғулом шеърларининг ҳаммаси ҳам бир хил савияда эмас. Ҳеч қайси даҳо шоирнинг истаган мисраси, истаган шеъри даҳолиқдан нишона бўлавермайди. Албатта, Ғафур Ғуломни ҳам танқид қилиш мумкин. Бироқ танқид ҳаққоний ва асосли бўлиши керак. Б. Норбоевни хафа қилган шеърга келсак, у чиндан ҳам «утилитар мақсадларга бўйсундирилган». Маълумки, Ғафур Ғулом ҳар хил халқ йиғинларида кўп қатнашар эди. Бундай йиғинларга у қуруқ бормас, вазиятга мос келадиган шеър ёзиб борар, нутқ сўзлаб, шеърини ўқиб берарди. Ўйлайманки, жамоатчиликка шеърий тарзда мурожаат қилишга ҳар қандай шоирнинг ҳаққи бор. «Қаймоқдай шеър»ни Ғафур Ғулом республика чорвадорларининг бир йиғилишида ўқиб берганди. Унда чорвачиликнинг кундалик долзарб масалалари ҳаётий тарзда, теран халқчил юмор билан ифодаланган. Бу шеър шоирнинг оташин чақириғи, ўз юртдошларига шеърий хитоби эди. Муҳими шундаки Ғафур Ғуломнинг ўзи бу шеърини ҳеч қаерда эълон қилдирмаган эди. Шеър Ғафур Ғулом вафотидан кейин архивидан олиниб, нашр этилди. Модомики, шундоқ экан, шоирдан хафа бўлишга асос борми?

Яна бир ўринда мунаққид Туроб Тўланинг «Ойдинмидинг» шеъридан парча келтиради-да, шундай хулоса чиқаради: «Афсуски, бу тўртликдан ўзига хос оригинал мазмунни ўн йил ахтарсангиз ҳам топа олмайсиз! У классик шоирларимиз ва бахшиларимиз томонидан «юзинг ойга ўхшайди, қошинг ёйга монанд, шунинг учун бағрим қон» тарзида кўп марталаб қўлланган сўзларни нўноқлик билан қайта такрор этади, холос». Билмадим, мунаққид келтирган парча шахсан менга ёқди. Лекин гап бунда эмас. Боринги, Б. Норбоев ҳақ бўла қолсин. Шунда ҳам у адабиётга камида ўттиз йиллик меҳнати сингган улкан бир шоирга нисбатан шундай дағал ва беписанд оҳангда гапиришга ҳақлими? Бундай тўнглик, бундай зарда, бурун жийириш шоир шахсига ва қолаверса, умуман, шеъриятга ҳурматсизлик-ку? Эҳтимол, буни Б. Норбоев танқидчининг жасорати деб ўйлар. Лекин, менимча, дўқ ва пўписа, дағдаға ва кесатиқларнинг илмдаги, танқидчиликдаги ҳақиқий жасоратга мутлақо алоқаси йўқ.

Ўқувчилар афв этсинлар — мен бу китобга анча кенг тўхтадим ва анча-мунча кўчирмалар келтирдим. Табиийки, мен муаллифни камситиш, қоралаш ёхуд қобилиятини шубҳа остига олиш учун бундай қилаётганим йўқ. Аксинча, Б. Норбоевни истиқболли ёшлардан бири деб ҳисоблайман. Бироқ чинакам истиқбол эгаси бўлиш учун истак, ҳатто қобилиятнинг ўзи ҳам кифоя қилмайди. Бу китобдаги заифликларни туғдирган асосий сабаб бор: бу Б. Норбоев қарашлари, мулоҳазаларидаги методологик заминнинг заифлигидан туғилган. Ўйлайманки, адабиётшунослик илмининг асосларини чуқурроқ ўрганиш, ўз назарий савиясини ўстириб бориш, адабиётдек мураккаб ва инжиқ ҳодисанинг ҳамма қирраларини чуқур тушунишгина эмас, теран ҳис қилиш туфайли ёш мунаққид ўз заифликларидан халос бўла боради ва танқидчи масъулиятини чуқур идрок этиб, адабиётимизга фойда келтирувчи асарлар битади. Унинг бунга иқтидорли эканини «Курашчан шеърият» китобидаги сўнгги икки мақола аён кўрсатиб турибди.

Ёш мунаққидларнинг китобларида ўзбек танқидчилигининг ҳозирги аҳволи билан боғлиқ масалалар ҳам анча кенг ёритилганки, бу муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга.

У. Ўтаевнинг «Танқид ва услуб» деган китоби бутунисича танқидчилик масалала-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рига бағишланган. Уни таҳлил қилишдан аввал М. Сафаров ва О. Абдуллаев китобларидаги танқидчиликка бағишланган ўринлар ҳақида қисқа тўхташ лозим.

М. Сафаров бир мақоласида ёш танқидчилар ҳақида фикр юритади ва уларнинг ижоди учун муштарак бўлган хусусиятларни аниқлаб, бугунги танқидий жараён тўғрисида муҳим фикрлар айтади. У И. Ғафуров, П. Шермуҳамедов каби танқидчилар ижодини атрофлича таҳлил қилади.

О. Абдуллаев китобидаги иккита мақола танқид масалаларидан баҳс юритади. Бу мақолалар ҳам ўзига хос хусусиятларга эга — уларда муаллиф анча етук мунозарачи тарзида намоён бўлади. Унинг мақолаларидан бири профессор Кўрўғлининг Москвада нашр этилган «Ўзбек адабиёти» китоби ҳақида. Ёш муаллиф профессор Кўрўғли китобини анча кескин танқид қилади, унда ўзбек адабиётининг тарихи ҳам, ҳозирги куни ҳам бузиб кўрсатилганини, методологик ва фактик хатолар кўплигини таъкидлайди. Энг муҳими шундаки, ёш мунаққид ўз фикр-мулоҳазаларини турли-туман илмий ва бадиий манбалардан олинган фактик материаллар билан далиллайди. Бу жиҳатдан, айниқса, ўзбек халқининг генезиси масаласида олдинга сурилган фикрлар ғоят ибратлидир. Ёш мунаққиднинг «Танқидчиликдаги нур ва соялар» деган мақоласи бугунги ўзбек танқидчилигига бағишланган бўлиб, унда айрим танқидчилар ижодидаги ютуқлар ҳам, жиддий нуқсонлар ҳам ишонарли далиллар асосида кўрсатиб берилган.

Ў. Ўтаевнинг китобида ҳам танқидчиликнинг ғоят муҳим муаммолари қаламга олинган. Ундаги биринчи мақолада КПСС Марказий Комитетининг «Адабий-бадиий танқид ҳақида»ги тарихий қарорининг ўзбек танқидчилиги ривожидаги баракали роли таҳлил қилинади ва буни адабий жараёндан олинган конкрет мисолларда кўрсатилади. Муаллифнинг Б. Назаров, Ҳ. Умировларнинг китоблари ҳақида айтган мулоҳазалари диққатга сазовор. Ёш мунаққид ўз ҳамкасабаларининг асарларидаги фазилат ва қусурларни тўғри очиб берган.

Бу китобда бир муҳим фазилат мавжуд — у фактик материалга жуда бой. Мунаққид бугунги ўзбек танқидчилигидаги эътиборга сазовор ҳодисаларнинг ҳаммасини қамраб олишга интилган. Унинг мулоҳазалари М. Қўшжонов, Л. Қаюмов, С. Мамажонов, У. Норматов, П. Шермуҳамедов, И. Ғафуров, Н. Худойберганов каби таниқли танқидчилар билан бирга кўпгина ёш мунаққидларнинг ҳам асарлари асосига қурилган.

Бироқ Ў. Ўтаев фактларга кўмилиб, унга асир бўлиб қолмаган. Аксинча, у фактларнинг мағизини чақишга, улар орасидаги алоқани аниқлашга ва танқидчилик ривожидаги умумий хусусиятларни умумлаштиришга интилади. Шу йўлдан бориб, у танқидчиликдаги жанр изланишлари («Портрет маҳорати»), услубий ўзига хосликлар ҳақида фикр юритади. Ў. Ўтаев танқидда далиллаш санъати проблемасини қўяр экан, танқидда ҳукмбардорлик иллатига қарши чиқади, унда олға сурилаётган ҳар қандай фикрнинг объектив ва тўғри, ишонтириш кучига эга бўлиши учун курашади. Китобнинг катта қисми йирик танқидчиларнинг ижодий тажрибасини умулаштиришга, уларнинг маҳоратини, ижодий индивидуаллигини ўрганишга бағишланган. Бу жиҳатдан «Адабиётимиз жонкуярлари» деган адабий портрет ажралиб туради. У атоқли танқидчи Матёқуб Қўшжонов ҳақида. Ёш мунаққид теран эҳтиром билан қалам тебратиб, олим ҳаётдаги лавҳаларни жонли ҳикоя қилади ва унинг бугунги ўзбек адабиётшунослигига қўшган ҳиссасини, ижодидаги ибратли хислатларни очиб беради.

Бу китоб камчиликлардан холи эмас. Унда айрим ўринларда баёнчилик устун экани, тилда ғализликлар учраб туришини, баъзи мақолалар қурилишида алланечук схематизмга ўхшаб кетадиган бир хилликлар мавжудлигини айтиш мумкин. Ёш мунаққид танқидчиликда маҳорат масалалар таҳлилига берилиб кетиб, адабий танқиднинг ижтимоий-сиёсий функцияси, унда ғоявийлик ва партиявийлик масаласи, танқидчининг ғоявий позицияси каби ғоят муҳим проблемаларга камроқ эътибор берган. Бу эса китобнинг умумий қимматига бир оз бўлса-да путур етказган.

М. Саъдийнинг «Теран томирлар» китоби қатор хусусиятлари билан бошқалардан ажралиб туради. Унинг ички муқовасига «адабий-танқидий мақолалар» деб ёзилган бўлса-да, китобчани соф танқидий асар сифатида қабул қилиш қийин. Унда адабий-танқидий мақолалар кам, борлари ҳам журналист қўли билан ёзилган. Бунинг маъноси шуки, айрим мақолаларда чинакам илмий таҳлил етишмайди, унинг ўрнига публицистик мулоҳазалар устунлик қилиб қолган. Шунга қарамай, бу китобчада бошқа ёш мунаққидларда учрамаган фазилатлар бор. М. Саъдий рус классик ва совет адабиёти, жаҳон адабиётининг айрим вакиллари ижодини кенг тарғиб қилишга алоҳида аҳамият берган. Унинг М. В. Ломоносов, И. А. Крилов, А. С. Макаренко, буюк испан шоири А. Мачадо, озарбайжон шоираси Маҳсати хоним Ганжавий ҳақидадаги мақолаларида уларнинг ижодий сиймолари анча тўлиқ очилган. Муаллиф буюк сиймолар ҳақидаги маълум ҳақиқатларни такрорлаш билан чекланмайди, балки янги мулоҳазаларни ўртага ташлашга интилади. У классиклар ҳақида ёзар экан, уларга ўз эмоционал муносабатини ҳам ифодалайдики, бу мақолаларга муайян жозиба бахш этади. Масалан, мунаққид И. А. Крилов ижодининг манбалари ҳақида фикр юритиб, бу буюк масалчининг шарқ адабиёти, фольклоридан ҳам кўп нарса ўрганганини айтади ва ишонарли фактлар келтиради. М. Саъдийда миллий адабиётлар ўртасидаги қардошлик алоқаларини ўрганишга, турли халқлар ўртасидаги дўстликнинг конкрет кўринишларини излаб топишга иштиёқ кучли. Жумладан, «Теран томирлар» мақоласида ўзбек ва грузин халқлари ўртасидаги дўстлик, бу икки халқ адабиёти ўртасидаги

www.ziyouz.com kutubxonasi

қадимий алоқалар тўғрисида қизиқарли фактлар асосида ҳикоя қилган. Рус ва ўзбек адабиётлари ўртасидаги алоқаларни ўрганиш жиҳатидан эса «Тўнғич мажмуа» мақоласи диққатга сазовор. Унда 1935 йилда Москвада В. В. Ермилов ва Р. Мажидий таҳрири остида чиққан «Ўзбекистон адабиёти» альманахи таҳлил қилинган. Мунаққид ўзбек ёзувчилари ижодини рус китобхонига намойиш этган бу китобнинг вужудга келиш жараёни ҳақида гапирар экан, бу ишда А. М. Горькийнинг ролини, 30-йилларда Ўзбекистонга биринчи марта келган рус ёзувчилари бригадасининг хизматларини мамнуният билан таъкидлайди.

Бу китобда бугунги ўзбек адабиёти ҳақида ёзилган мақолалар ҳам бор. Улардан бири «Халқ адиби» деб аталган. Унда атоқли ёзувчи Назир Сафаровнинг ижодий қиёфаси очиб берилган. «Қиссаларимизда ҳаёт романтикаси» (у М. Маҳмудов билан ҳамкорликда ёзилган) мақоласи эса проблематик характерга эга. Мақола 1969 йилда ёзилган ва ўша йилларда жамоатчиликнинг эътиборини қозонган бир қатор қиссалар таҳлилига бағишланган. Мақолани эскирган асар сифатида қабул қилмайсиз, негаки унда қўйилган проблемалар (қаҳрамон проблемаси, гуманизм масаласи ва бошқалар) бугун ҳам аҳамиятини йўқотган эмас. Ёш мунаққид таҳлил қилаётган қиссаларни баҳолар экан, бошқа танқидчилар билан мунозара қилади ва ўз қарашларини анча ишонарли далиллайди. Шу билан бирга мақолада пухта ўйланмаган иборалар, социалистик реализм адабиётининг моҳиятига мос келмайдиган ноаниқ хулосалар ҳам мавжуд. Бу хусусда фақат бир мисол билан чекланамиз. М. Саъдий бадиий асарда ҳаёт романтикасини тасвирлаш ҳақида фикр юритар экан, «Санъатнинг бош вазифаси — ҳар қандай шахсни эмас, балки руҳан бой, маънавий дунёси ранг-баранг шахслар тақдирини кўрсатишдир»,— деб ёзади. Мунаққид бу фикрини шундай далиллайди: «ҳалқимизнинг идеалга, ҳаёт нафосатига, олам сирларини билишга интилиши шуни тақозо қилади». Биринчи қарашда бу фикр тўғридай, кўп такрорланавериб, оддий ҳақиқатга айланиб кетгандай кўринади, лекин аслида жуда нотўғри фикр. Тўғри, халқимиз нафосатга, олам сирларини билишга интилади, лекин бундан санъатнинг бош вазифаси фақат бой шахсларни тасвирлашдир деган гап келиб чиқмайди. Санъат тарихидан руҳан бой бўлмаган одамларни тасвирлаган юзлаб мисолларни келтириш мумкин. «Шинель»нинг қаҳрамони Акакий Акакиевич ёхуд «Ревизор»нинг қаҳрамонлари руҳан бой, маънавий дунёси ранг-баранг шахсларми? Асло-да! Шундай экан, нима учун одамларни навларга ажратиб, бир тоифасига санъатдан ўрин бериш керак-у, иккинчи тоифасини қувиб чиқариш керак. Йўқ, санъатнинг бош вазифаси яхши одамларни акс эттириш-у, ёмонларидан кўз юмиш эмас, балки Горький таъбири билан айтганда, инсоншуносликдир. Ҳаётда мавжуд жамики инсон типлари адабиётнинг объекти бўлиши мумкин. Шуниси муҳимки, ёзувчи уларни аниқ ғоявий-синфий позициядан, юксак коммунистик идеал нуқтаи назаридан баҳолаб тасвирлайди.

Биз етти мунаққиднинг илк китоблари билан танишиб чиқдик. Кўринадики, улар жаҳон адабиётини, ўзбек классик адабиётини, замонавий адабиётни пухта ўзлаштирганлар. Барчаси ҳали тугал шаклланиб етмаган бўлса-да, ўз индивидуал ижодий қиёфаларига эга. Улар адабиётни севиб, истиқболи ҳақида қайғуриб, бугунги куни ҳақида мулоҳаза юритадилар ва адабиётимиз ривожига самарали таъсир этадиган теран, салмоқли фикрлар айтадилар.

Деярли ҳамма адабий йиғинларда танқидчилигимиз ҳали иттифоқ миқёсига чиқа олмаётгани айтилади. Дарҳақиқат, бизда адабий танқид беқиёс даражада ўсди, ўзимиз «йирик» деб атайдиган танқидчиларимиз ҳам кўп, мана, истеъдодли ёш мунаққидлар ҳам етишиб чиқяпти. Бироқ иттифоқ миқёсида мунтазам кўринаётган, энг муҳими, ўз мақолалари, китоблари, фикрлари билан умумиттифоқ адабий жараёнига таъсир ўтказаётган танқидчилар йўқ ҳисоби... Нима учун шундай? Менимча, бунинг асосий сабаби — бугунги танқидчилигимизнинг фикрлаш даражаси билан изоҳланади. Шиддат билан олға кетаётган давримиз, унинг таъсирида гуркираб ўсаётган адабиётимиз биз — танқидчилардан фикрлаш даражасини муттасил ўстириб боришни талаб қилади. Бугун танқидий тафаккур жуда тез суръатлар билан ўсаётганига гувоҳ бўлиб турибмиз. Сўнгги ўн-ўн беш йил ичида адабиётни системали, типологик ўрганиш, структурали анализ, санъаткорнинг ижодий индивидуаллигига янгича қараш, социалистик реализмни очиқ система сифатида тадқиқ қилиш каби янги ҳодисалар вужудга келди. Улар фақат бизнинг мамлакатимиздагина эмас, социалистик мамлакатларда ҳам кўпгина йирик олимларнинг диққат-эътиборини жалб қилди. Бу масалалар атрофида қизғин мунозаралар, баҳслар давом этмоқда. Бу проблемаларни ишлаш жараёнида совет адабиётшунослиги ва танқидчилиги янги босқичга кўтарилди десак хато бўлмайди. Афсуски, ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилигида бу проблемаларга жиддий қўл урилгани йўқ. Бу проблемалардан бирортасини ҳам китоблари таҳлил қилинган етти ёш мунаққиднинг ҳеч қайсиси тилга олмабди. Бу ва шунга ўхшаш бошқа муҳим проблемалар ҳақида ўйлашга, асарларимизда уларга кенг ўрин беришга ва шу йўл билан адабиётни идрок этишимизни, таҳлилимизни янги босқичга кўтаришга вақт етиб келмадими? Бу вазифани, яъни танқидчилигимизнинг фикрлаш даражасини умумиттифоқ миқёсига, жаҳон прогрессив танқидий тафаккури миқёсига олиб чиқиш вазифасини биринчи навбатда, ёшлар бажариши керак эмасми?

Ўйлайманки, бугун кўп сонли танқидчилар сафида комил ишонч билан одимлаётган иқтидорли ёшларимиз бу қийин ва мураккаб ишни ҳам шараф билан бажара оладилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi